

ČESKOSLOVENSKO A KRIZE RAKOUSKÉ DEMOKRACIE (1932–1934)

NÁSTIN PROBLEMATIKY

MIROSLAV ŠEPTÁK

Na počátku třicátých let 20. století převládaly ve střední Evropě autoritativní režimy nad parlamentními demokraciemi. Pouze Československo, Německo a Rakousko splňovaly kritéria vnitřního režimu, kde byla plně respektována názorová a společenská pluralita. V případě obou etnicky a jazykově německých států se jednalo o demokracii postavenou na vratkých základech. Dalo se očekávat, že stejně jako v okolních státech dojde při prvním vážnějším náporu k jejímu zhroucení. Československo vývoj jak v Německu, tak v Rakousku podrobně sledovalo, přičemž současně plně respektovalo suverenitu zmíněných států. Do vnitřního uspořádání nezasahovalo a z povzdálí sledovalo sled událostí mnohdy mající vlastní dynamiku.

Třebaže československo-rakouské vztahy v meziválečné době vyvolaly v minulosti značnou pozornost badatelů, překvapí, že československý pohled na evidentní krizi parlamentního systému v Rakousku v letech 1932–1934 zůstal dosud takřka nepovšimnut.¹ Předložená studie nemá ambici podat vyčerpávající pohled

1 Z přehledových prací o československo-rakouských vztazích v období 1918–1938 srov. zejména Československo a střední Evropa v meziválečném období. Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit, red. Jaroslav Pátek. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 3, 1994. Studia Historica XL. Praha 1996; Österreich und die Tschechoslowakei 1918–1938. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit, red. Alice Teichová – Herbert Matis. Wien – Köln – Weimar 1996; Kolize, řevnivost, pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918–1938, red. Drahomír Jančík – Jiří Šouša. Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1, 1997. Studia Historica XLV. Praha 1999; Suppan, Arnold: Die Außenpolitik der ersten Tschechoslowakischen Republik aus Wiener Sicht. In: Edvard Beneš die tschechoslowakische Außenpolitik 1918–1948, red. Arnold Suppan – Elisabeth Vyslonzil. Wien – Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Frankfurt am Main 2002, s. 15–82; Týž: 1000 Jahre Nachbarschaft. „Tschechen“ und „Österreicher“ in historischer Perspektive. Eine Synthese. Geistes-, sozial und kulturwissenschaftlicher Anzeiger. Zeitschrift der philosophischen-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2016, Heft 2, s. 137–191. Stavovský stát jako zdroj inspirace pro řešení problémů prvorepublikové československé demokracie u katolických kruhů uvádí stručně Šebek, Jaroslav: Idea stavovského

na tuto problematiku. Klade si za cíl přiblížit dva z možných pohledů, a to prostřednictvím nevydaných pramenů diplomatické povahy a vybraných periodik. Vycházet bude především z materie uchovávané v Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky ve fondu Politické zprávy, vyslanectví Vídeň.²

Republika bez skutečných republikánů

Zásadní problém rakouské demokracie po roce 1918 spočíval v absenci rakouské státní a národní identity, v existenci odcizené politické kultury a v neposlední řadě chybějícím dialogu mezi koalicí a opozicí. Obyvatelé republiky pod Alpami nepokládali „zbytkové“ Rakousko za svůj stát. Z důvodu etnické sounáležitosti požadovali i s ohledem na soudobé národohospodářské názory připojení k Německu. Bezprostředně po skončení 1. světové války pokládala většina z nich anšlus za rychlé a účinné řešení soudobých sociálních a ekonomických problémů vyplývajících z války.³

Směrodatní představitelé rakouské politické elity akceptovali hodnoty a principy parlamentní demokracie pouze povrchně. Považovali ji za systém, v němž efektivitu rozhodovacího procesu oslabují nekonečné diskuse a nutnost dosažení kompromisu. Odcizená politická kultura znamenala snahu rakouských relevantních politických stran podstatně proměnit parlamentní systém v korporativním nebo socialistickém smyslu.⁴

Bezprostředně po válce vzniknuvší koalice všech tří hlavních politických proudů, křesťanskosocialistického, sociálně demokratického a nacionálně-liberálního, fungovala od počátku jako časově omezené pracovní společenství. Spolupráce na bázi proporční demokracie skončila poměrně záhy – v červnu 1920. Od té doby se ustálil model pravostředových vlád (křesťanských socialistů a zástupců tzv. třetího nacionálně-liberálního tábora) kontrolovaný sociálně demokratickou opozicí. Mezi oběma tábory panovala vzájemná řevnivost a jejich spory se postupem času přesunuly od kulatých stolů do ulic, kde končily krvavými střety. Vztahy mezi koalicí a opozicí charakterizovala konfrontace a absence vůle hledat konsenzus.

státu v Evropě 20. století. Příklad sociálně společenské reflexe stavovské myšlenky v církevním prostředí – papežská encyklika *Quadragesimo Anno* a její vliv na české katolické milieu. Právně-historické studie 42, 2012, s. 102–105.

2 Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha (AMZV), fond Politické zprávy Vídeň 1918–1977 (PZ Vídeň).

3 Steining, Rolf: 12. November 1918 bis 13. März 1938. Stationen auf dem Weg zum Anschluß. In: Österreich im 20. Jahrhundert, Bd. 1, Von der Monarchie bis zum Zweiten Weltkrieg, ed. Michael Gehler – Rolf Steining. Wien – Graz – Köln 1997, s. 99–152.

4 Reiter-Zatloukal, Ilse: Demokratiekonzepte und (Anti-)Parlamentarismus in Österreich 1918 bis 1933/34. In: Staats- und Verfassungskrise 1933, ed. Parlamentsdirektion. Wien – Köln – Weimar 2014, s. 35–44.

Kolaps rakouské demokracie

Negativní důsledky Velké hospodářské krize přispěly k zesílení dlouhodobě přítomných antidemokratických tendencí na rakouské politické scéně. Rakousku zapříčinily hned čtyři krize najednou: průmyslovou, bankovní, agrární a sociální. Ve srovnání s ostatními německy mluvícími zeměmi trvaly nejdéle a odeznívaly jen velmi pozvolna.⁵ Rakouský import za první pololetí roku 1931 klesl ve srovnání s rokem 1930 o 20 %, export dokonce o bezmála 30 %. Počet nezaměstnaných stoupl za rok o 28 %, schodek státního rozpočtu dosáhl již v červnu 1931 závratné výše 215 milionů, třebaže vláda počítala s částkou zhruba 136 milionu šilinků.⁶ Symbolickým kulminačním bodem se stal v květnu 1931 pád největší banky ve střední Evropě *Wiener Creditanstalt für Handel und Gewerbe*, na kterou byla navázána podstatná část rakouského průmyslu. Spolková vláda pod vlivem katastrofických scénářů kolapsu rakouského hospodářství a rapidního nárůstu již tak vysoké nezaměstnanosti převzala roli hlavního věřitele banky. To i do budoucna znamenalo značnou zátěž státního rozpočtu.⁷

V agrárním sektoru ministr zemědělství Engelbert Dollfuss zavedl v souladu s dobovým trendem patrným rovněž v jiných státech, opatření k silné regulaci vnitřního trhu se zemědělskými komoditami.⁸ Přinesly například kontrolu cen mléka a podporu malých a středních producentů prostřednictvím vyrovnávacího fondu pro mléko i ochranu vnitřního trhu formou zvýšení celních dovozních sazeb na zemědělské komodity ze zahraničí. Strategie maximálního využití domácího trhu a minimálního importu hlavně u obilí a dobytka snížila celkové pasivum v zahraničním obchodu s agrárními produkty.⁹

Prudký nárůst nezaměstnanosti způsobil problémy v sociální oblasti. Největší, více než 50% podíl lidí bez práce, vykazovaly průmyslové oblasti Enzesfeldu, Hirtenbergu, Marienthalu, Neunkirchenu, Ternitzu a Vídeňského Nového Města.¹⁰ Uvedený negativní trend způsobil snížení celkové částky odvodů do pojištění v nezaměstnanosti a do důchodového i nemocenského pojištění. Vysoká míra lidí

5 Butschek, Felix: *Österreichische Wirtschaft im 20. Jahrhundert*. Stuttgart 1987, s. 40.

6 Enderle, Peter: *Die ökonomischen und politischen Grundlagen der Römischen Protokolle aus dem Jahre 1934*. Phil. Dissertation. Wien 1979, s. 179.

7 Stiefel, Dieter: *Finanzdiplomatie und Weltwirtschaftskrise. Die Krise der Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe 1931*. Frankfurt am Main 1989.

8 Miller, William James: *Engelbert Dollfuß als Agrarfachmann. Eine Analyse bäuerlicher Führungsbegriffe und österreichischer Agrarpolitik 1918–1934*. Wien – Köln 1989, s. 102.

9 Kluge, Ulrich: *Bauern, Agrarkrise und Volksernährung in der europäischen Zwischenkriegszeit. Studien zur Agrargesellschaft und -wirtschaft der Republik Österreich 1918 bis 1938*. Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Beihefte Nr. 86. Stuttgart 1988, s. 380–383.

10 Sandgruber, Roman: *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Wien 1995, s. 384.

bez práce zapříčinila dramatický nárůst schodku pojištění v nezaměstnanosti, čím ještě více zatížila státní rozpočet.¹¹

Rakouský kabinet pod vedením křesťanského socialisty Karla Buresche reagoval na vzniklou situaci deflačním kurzem. Kýžené finanční rezervy zamýšlel hledat ve zvýšení daňového zatížení obyvatelstva a snížení mezd. Nezbytnost „šetřit na pravém místě“ vyžadovala trpělivě přesvědčit koaliční partnery o správnosti zvolené strategie. Teprve na posledním jarním zasedání Národní rady 17. července 1931 prosadila koalice tzv. malou reformu proti nezaměstnanosti, novou progresivní daň ze služného a snížení vánočních příplatků u úředníků i platů zaměstnanců státních divadel.¹² Přes veškerou snahu rakouské vlády musela zachránit alpský stát před kolapsem, stejně jako v roce 1922, mezinárodní půjčka pod patronátem Společnosti národů.¹³ Její úspěšné dojednání však nepatřilo mezi úspěchy Karla Buresche, nýbrž jeho nástupce Engelberta Dollfusse.

Všechny zmíněné jevy byly předmětem rutinních vyslaneckých zpráv z Vídně i obsahem mediální agendy všech československých periodik. Největší prostor věnovaly Rakousku počátkem třicátých let 20. století lidovecké Lidové listy, sociálně demokratické Právo lidu a deník blízký ministerstvu zahraničí Prager Presse. Samozřejmě nejenom tato periodika zbystřila, když na jaře 1932 důsledky hospodářské krize markantně ovlivnily voličské preference.¹⁴

Série zemských a komunálních voleb, v nichž mohlo odevzdat svůj hlas až dvě třetiny oprávněných voličů, podala jasný důkaz o vzestupu antisystémové strany – rakouských nacistů. V řadách pravostředových a pravicových stran zavládlo zděšení. Velkoněmci, Heimatblock a Landbund pokládali úvahy některých periodik o vzestupu nacistů za přehnané a citelný propad do bezvýznamnosti neočekávali. Absence moderních empiricky ověřených motivů voličského chování způsobila, že politické subjekty vycházely v rámci analýzy povolební situace spíše z dojmů a domněnek než z faktů. V každém případě regionální volby na jaře 1932 ukázaly potenciál rakouských nacistů. Pod vlivem událostí v sousedním Německu, kde podpora krajní pravice znatelně vzrostla na úkor pravostředových stran, se především křesťanští socialisté obávali jakéhokoli volebního klání.¹⁵ Další nejistotu

11 Stiefel, Dieter: Arbeitslosigkeit. Soziale, politische und wirtschaftliche Auswirkungen am Beispiel Österreichs 1918–1938, Schriften zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Bd. 31. Berlin 1979, s. 61.

12 AMZV, PZ Vídeň, 1931, PZ č. 51, 18. 7. 1931, Heřman.

13 Klingenstein, Grete: Die Anleihe von Lausanne. Ein Beitrag zur Geschichte der Ersten Republik in den Jahren 1931–1934. Wien – Graz 1965.

14 Prager Presse Nr. 97, 25. 4. 1932, s. 3, článek „Wien wählt links. Anwachsen der Nationalsozialisten in Österreich“; Lidové listy č. 97, 25. 4. 1932, s. 1, článek „Vzestup Hitlerovců při rakouských volbách zeslabil křesťanské socialisty“.

15 Schausberger, Franz: Die Landtagswahlen des Jahres 1932 und ihre Folgen. Christliche Demo-

u nejsilnější vládní strany stupňoval opakovaně negativní postoj sociální demokracie vůči sanačním návrhům, i slábnoucí ochota učinit nepopulární opatření u koaličních partnerů.

Vláda složená z křesťanských socialistů, Landbundu a Heimatblocku s většinou pouhého jednoho hlasu v Národní radě v říjnu 1932 využila Válečný hospodářský zmocňovací zákon. Uvedený právní normativ jí umožňoval přijmout jakýkoli zákon bez parlamentu s poukazem na existenci mimořádné situace vzniklé v důsledku války. Tehdejší spolkový kancléř Engelbert Dollfuss reagoval na použití zmocňovacího zákona slovy: „Skutečnost, že je vládě umožněno, aby sama bez předchozích nekonečných parlamentních bojů okamžitě provedla určitá naléhavá opatření, zřetelně přispěje k ozdravení naší demokracie.“¹⁶

Československý legační rada František Bořek-Dohalský informoval ministerstvo zahraničí v Praze nejenom o Dollfusově poznámce o ozdravení demokracie, ale také o dalších antipluralistických projevech některých významných veřejných činitelů. Ministr vojenství a bývalý kancléř, křesťanský socialista Carl Vaugoin striktně odmítl zrušení zmocňovacího zákona s poukazem na možnost prosadit vládní návrhy proti destruktivní sociální demokracii. Nejhlasitěji se ozývali představitelé autoritativního hnutí Heimwehr otevřeně sympatizující s italským fašismem a německým nacismem. Ministr obchodu Guido Jakoncig opakovaně propagoval myšlenku stavovského státu opírajícího se o vlastenecky smýšlející lid. Spolkový vůdce Heimwehru Ernst Rüdiger Starhemberg vyzval kabinet, aby vládl bez parlamentu. Jeho tyrolský kolega Richard Steidle požadoval vytvoření prezidiální vlády podle německého vzoru, která by do půl roku provedla blíže nespecifikovaná potřebná opatření.¹⁷

Vnitropolitické napětí na podzim 1932 kulminovalo událostmi v Simmeringu. Ve vídeňské dělnické čtvrti nacisté vyprovokovali srážku se sociálními demokraty s bilancí tří mrtvých a několika desítek raněných.¹⁸ S přicházející zimou se situace uklidnila, ale stále platila slova, která ve své zprávě uvedl již vzpomínaný Bořek-Dohalský: „Vláda bude muset [...] nyní urychleně jednat o opatřeních, která by znemožnila další krveprolití a násilnosti.“¹⁹

kratie 9, 1991–1992, Nr. 1, s. 111–132.

16 Cit. dle: Reichspost Nr. 277, 4. 10. 1932, s. 2, článek „Selbstbewusst und unbeirrt vorwärts“.

17 AMZV, PZ Vídeň, 1932, PZ č. 49, 19. 10. 1932, Bořek-Dohalský.

18 Neck, Rudolf: Simmering – 16. Oktober 1932. Vorspiel zum Bürgerkrieg. In: Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927 bis 1938. Festgabe der Wissenschaftlichen Kommission des Theodor Körner-Stiftungsfonds und des Leopold Kunschak Preises zur Erforschung der österreichischen Geschichte der Jahre 1927 bis 1938 anlässlich des dreißigjährigen Bestandes des Zweiten Republik Österreich und der zwanzigsten Wiederkehr des Jahrestages des Österreichischen Staatsvertrages, ed. Ludwig Jedlicka – Rudolf Neck. Wien 1975, s. 94–102.

19 Cit. dle: AMZV, PZ Vídeň, 1932, PZ č. 49, 19. 10. 1932, Bořek-Dohalský.

Když 4. března 1933 došlo ke zmatečnému odstoupení všech tří předsedů Národní rady, kabinet využil situaci a zvolil autoritativní cestu správy Rakouska. Nedemokratické změny zaváděl postupně, bez počáteční předem připravené strategie. Opoziční sociální demokracie upadla do osudové pasivity. Neusilovala o vytvoření dostatečně silného bloku proti zahájenému kurzu. Velkoněmci se sice pokusili 15. března obnovit zasedání Národní rady, nicméně nenašli podporu napříč politickým spektrem. Kromě toho zpočátku překvapené policejní orgány učinily přítrž jakýmkoli úvahám o obnovení demokratického parlamentarismu. Nejpozději od té doby bylo jasné, že vláda nezamýšlí návrat k předchozím poměrům, namísto toho hodlá provést připravované změny i za použití násilí.²⁰ Kabinet uvažoval například o zákazu socialistické paramilitární organizace Republikanischer Schutzbund a o nahrazení vídeňského starosty vládním komisařem.²¹

Československý vyslanec ve Vídni Zdeněk Fierlinger navrhoval, aby na Rakousko vyvinulo tlak v zahraničí, konkrétně ve Francii a ve Velké Británii, a využilo přitom francouzské a české katolíky. Titulář zároveň upozornil na potřebu jednat rychle „neboť situace se každým dnem zhoršuje“.²² Rakouská sociální demokracie sama hledala na československém vyslanectví ve Vídni oporu. Požádala prostřednictvím tituláře Františka Heřmana²³ nepřímou ministra Edvarda Beneše o intervenci ve Francii.

Ani Beneš, ani československý rezort zahraničí na vyslancovy výzvy nereagovali, poněvadž respektovalo zásadu nevměšování se do vnitřních záležitostí suverénního státu. Kromě toho jakákoli intervence ve prospěch rakouských socialistů nesla s sebou značné riziko formou diskreditace Prahy. Koneckonců stejný názor vycházející z identických motivů jako Československo zastávala také Francie a Velká Británie. Rovněž využití stranické a světonázorové sounáležitosti zůstalo pouze vyslancovou nenaplněnou nadějí. Lidovci, potažmo katolické kruhy, sledovali určité „narovnání“ parlamentní demokracie s nemalými sympatiemi.²⁴ Československá periodika informovala o omezování ústavních svobod, například o zákazu spolčování se a shromažďování za použití zmoc-

20 Šepták, Miroslav: Zwischen Autoritarismus und Demokratie. Österreichische Innen- und Außenpolitik in den Jahren 1931–1934. Prag 2021, s. 375–391.

21 AMZV, fond Telegramy došlé, 1933, 29. 3. 1933, č. 249/33, Heřman.

22 Cit. dle: AMZV, fond Telegramy došlé, 1933, 10. 3. 1933, č. 161/33, Fierlinger.

23 František Heřman (původním jménem Herschmann) (1893–1990), v diplomatických službách od roku 1921, v letech 1932–1934 legační tajemník ve Vídni. Poté pobýval v Římě. Člen zahraničního odboje za 2. světové války. V diplomatických službách až do roku 1958. K jeho osobě Dejmek, Jindřich a kol.: Diplomacie Československa. Díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992). Praha 2013, s. 85–86.

24 Šebek, Jaroslav: Encyklika Quadragesimo anno, její recepce a vliv na katolické prostředí v českých zemích ve třicátých letech. Soudobé dějiny 8, 2001, č. 2–3, s. 363–385.

ňovacího zákona. Rakousko podle jejich názoru učinilo první krok k fašistické diktatuře.²⁵ Stejný názor zastával i vyslanec Fierlinger.²⁶ Pouze Prager Presse přinášel převážně popisné články bez pokusu o hodnocení nebo typologii nového režimu.²⁷

Další utužování autoritativního kurzu urychlil tlak „dynamických mocností“ Německa a Itálie. Berlín po nástupu nacistů k moci počítal s rychlým provedením anšlusu a s prvním úspěchem na mezinárodním poli pro hlasatele nového Německa. Nacisté s komplikacemi nepočítali a odmítali, byť jen připustit, odlišný názor Rakouska. Naproti tomu alpský stát požadoval respektování vnitřní suverenity a jednání na bázi rovnoprávnosti. Německo však od začátku demonstrovalo sebevědomí a nadřazenost. Když nedosáhlo svých požadavků výhrůžkami, sáhlo k teroristickým útokům.²⁸ Vláda Engelberta Dollfusse musela přehodnotit dosavadní zahraničně-politickou linii. Do té doby úzkostlivě dbala na udržení vyváženého postavení mezi velmocemi, nicméně pod vlivem německé hrozby zvolila užší spolupráci s Itálií. Uvedená kooperace přišla Rakousko draho.

Do léta 1933 probíhaly autoritativní změny na základě odcizené politické kultury a bez většího tlaku zahraničí. První červencový den adresoval italský diktátor Benito Mussolini dopis Engelbertu Dollfussovi, v němž vyzval rakouského politika k rychlejšímu provedení autoritativních změn. V dalších měsících určovala právě korespondence obou státníků hlavní vývojové tendence rakouské vnitřní a zahraniční politiky.²⁹ V září téhož roku proběhla na základě „doporučení“ Mussoliniho rekonstrukce rakouské vlády. Snaha malé agrární strany Landbund o zachování alespoň určitých prvků plurality se jí stala osudnou. Nová vláda složená ze zástupců křesťanských socialistů, Heimwehru a Národně stavovské fronty znamenala evidentně další zesílení antidemokratických tendencí. Vyslanec Fierlinger k tomu poznamenal, že jde o „další krok na cestě vývoje Rakouska od státu demokraticko-parlamentního ve stát „autoritářsky-stavovský“ a fašistický. Je to zjevná porážka aspoň formálně ještě demokratického Landbundu a vítězství noty, nasazené Starhembergem po jeho posledním návratu z Říma. Že Heimwehr bude i nadále tlačit

25 Srov. například Lidové listy č. 57, 9. 3. 1933, s. 1, článek „Rakouský prezident na základě válečného zmocňovacího zákona ruší ústavní svobodu“.

26 AMZV, PZ Vídeň, 1933, PZ periodická č. 1, 4. 5. 1933, Fierlinger.

27 Srov. například Prager Presse Nr. 67, 8. 3. 1933, s. 1, článek „Wien in Abwehr“.

28 Zásadním příspěvkem k této události zůstává Ross, Dieter: Hitler und Dollfuß. Die deutsche Österreich-Politik 1933–1934. Hamburg 1966, s. 13–89. Novější interpretace Šepták, Miroslav: K počátkům německo-rakouské roztržky (březen–červen 1933). Historica Olomucensia. Sborník prací historických 48, 2015, s. 141–153.

29 Geheimer Briefwechsel Mussolini-Dollfuß. Mit einem Vorwort von Vizekanzler Dr. Adolf Schärf, erläuternder Text von Karl Hans Sailer. Anhang Aus den Memoiren Starhembergs, 2. unveränderte Auflage. Wien 1949, s. 16–21.

Rakousko a Dollfusse k fašistické ideologii je téměř jisto.³⁰ Fierlinger použil pro označení autoritativního režimu v alpské republice pojem „austrofašismus“ objevující se v dobovém tisku. Pod ním rozuměl diktaturu Dollfusse bez „zbytečných tvrdostí a násilností“.³¹ Samotný spolkový kancléř si dobře uvědomoval důsledky provedených změn i možnosti spravovat Rakousko bez parlamentní kontroly. Zasedání ministerské rady rekonstruovaného kabinetu začal slovy: „Současná spolková vláda je první, která není v pozici podřizovat se parlamentu.“³² O posílení vlivu zastánců ostřejšího autoritativního kurzu v novém kabinetu nepochybovaly ani československé noviny. Upozorňovaly přitom na vzrůstající vliv Heimwehru, jehož vlivný člen Emil Fey zastával nově funkci vicekancléře. Přinesly také úvahy o zřízení Stavovské a Zemské rady jakožto poradních orgánů, kterým měla být předkládána nouzová nařízení k posouzení.³³

Od únorových bojů ke květnové ústavě

Mezi charakteristické rysy totalitního a autoritativního režimu patří nejenom omezování základních práv a svobod, ale také potlačování politických oponentů. Vládní garnitura se s nežádoucími názory vypořádala rychle. Nejdříve v květnu 1933 zakázala bezvýznamné komunisty. O měsíc později pod vlivem přetrvávajících teroristických útoků postavila mimo zákon nacisty, s nimiž se nedlouho předtím sloučili kdysi vlivní Velkoněmci. Jak jsem již uvedl, v důsledku z Itálie inspirované rekonstrukce vlády pozbyl Landbund vládní příslušnost. Ztratil tím, při neexistenci funkčního parlamentu, vliv na chod vnitřní politiky. Nakonec zbývalo zúčtovat s nejsilnějším, avšak dost pasivním oponentem. Sociální demokracie nabyla iluzorního přesvědčení o možnosti navázání dialogu s vládou a o obnovení demokratických poměrů v Rakousku.³⁴

Další postup vlády vůči socialistům ovlivnily především dvě události. Zaprvé v lednu 1934 definitivně ztroskotal pokus o zlepšení vztahů mezi Rakouskem a Německem. Spolkový kancléř Dollfuss upřednostňoval podporu Itálie a věděl

30 Cit. dle: AMZV, PZ Vídeň, 1933, PZ č. 21, 21. 9. 1933, Fierlinger.

31 Cit. dle: AMZV, PZ Vídeň, 1933, PZ periodická č. 3, 9. 12. 1933, Fierlinger.

32 Cit. dle: Protokolle des Ministerrates der Ersten Republik, Abteilung VIII, Kabinett Dr. Engelbert Dollfuß, Bd. 4, 16. Juni 1933 bis 27. Oktober 1933, ed. Eszter Dorner-Brader, Dok. Nr. 898, 22. 9. 1933. Wien 1984, s. 387.

33 Prager Presse Nr. 260, 22. 9. 1933, s. 1, článek „Verschäfter Dollfuß-Kurs. Stärkerer Heimwehr- und Monarchisteneinfluß im Kabinett. Vaugoin und Winkler ausgebootet.“ Posílení pozice Engelberta Dollfusse věnoval značnou pozornost také český tisk. Bohatý výběr z dobových periodik přináší Národní archiv, fond Ministerstvo zahraničních věcí – Výstřížkový archiv I. (1916–1944, kart. 984.

34 Nejnověji k problematice Höbelt, Lothar: Die Erste Republik Österreich (1918–1938). Das Provisorium. Wien – Köln – Weimar 2018, s. 290–295; Šepták, M.: Autoritarismus, s. 452–464.

o přátelských vztazích Heimwehru s místními fašisty. Jejich přízeň mohl vyměnit za velmi vratké dorozumění s německými a rakouskými nacisty, jimž po předchozích negativních zkušenostech odmítal věřit. Zadruhé ve stejné době navštívil Vídeň italský státní sekretář Fulvio Suvich s jasným poselstvím od „duceho“. Mussolini nebude dále trpět v Rakousku marxistickou stranu, a proto pobízel hostitele k urychlené likvidaci sociálních demokratů. Dollfuss vyjádřil obavy z negativní reakce zahraničí a ze zneužití represe proti levici rakouskými nacisty. I přesto slíbil pokračovat v postupném budování nedemokratického režimu. Suvich, zjevně nespokojen s určitou váhavostí kancléře, našel větší pochopení u vicekancléře Emila Feye.³⁵

Na začátku února 1934 přistoupila vláda k rozhodujícímu útoku vůči sociální demokracii. Státní bezpečnostní orgány začaly prohledávat sociálně demokratické budovy, včetně redakce ústředního deníku strany Arbeiter-Zeitung, za účelem nalezení nelegálně držených zbraní a výbušnin.³⁶ Vicekancléř Fey za vydatné pomoci Heimwehru vyprovokoval sociální demokracii 12. února ke krvavému střetu. Několikadenní střety skončily jasnou porážkou levicových povstalců, kteří dopltili na diletantismus, absenci předem připraveného plánu a neexistenci jednotného a dostatečně rozhodného vedení. Mezitím vláda vystavila konečný účet sociální demokracii. Vydala nařízení o rozpuštění a zákazu činnosti strany, včetně všech spolků a sdružení. Řada funkcionářů, řadových členů, ale také sympatizantů socialistů skončila ve vazbě bez ohledu na to, jestli povstání podporovali aktivně, pasivně nebo vůbec.³⁷

Edvard Beneš instruoval telefonicky vyslance Fierlingera, aby se vyvaroval čehokoli, co by mohlo být ze strany spolkové vlády interpretováno jako zasahování do vnitřně rakouských záležitostí. V únorových dnech se objevily v médiích informace o československých dodávkách zbraní a střeliva sociálním demokratům. Fierlinger ujistil rakouské ministerstvo zahraničí o opaku. Totéž chtěl tlumočit kancléři Dollfusovi, který jej nepřijal.³⁸ Navzdory jasným instrukcím Beneše, československé vyslanectví nezachovalo v únorových bojích neutralitu. Již 13. února 1934 dopoledne došlo ve vídeňském obvodu Hietzing ke schůzce Otto Bauera se Zdeňkem Fierlingerem. Titulář osobně organizoval útěk jedno-

35 Kerekes, Lajos: *Abenddämmerung einer Demokratie. Mussolini, Gömbös und die Heimwehr*. Wien – Frankfurt am Main – Zürich 1966, s. 176.

36 *Právo lidu* č. 33, 9. 2. 1934, s. 1–2, článek „Arbeiter Zeitung a sociálně demokratické budovy obsazeny policií a vojskem“; s. 2, článek „Chystá se útok na vídeňskou radnici“; č. 34, 10. 2. 1934, s. 1–2, článek „Nové prohlídky v „Arbeiter-Zeitungu“.

37 MRP, Bd. 5, 3. November 1933 bis 16/17 Februar 1934, ed. Getrude Enderle-Burcel. Wien 1984, Dok. Nr. 922, 12. 2. 1934, s. 586–588, 595–596.

38 AMZV, PZ Vídeň, 1934, č. j. 1062/1934, 20. 2. 1934, Fierlinger, podepsán Šrom Benešovi.

ho z vedoucího rakouských sociálních demokratů do Československa. K zajištění bezpečného pobytu mu československý legační tajemník Josef Eduard Šrom³⁹ poskytl na několik hodin služební byt vyslanectví. V podvečerních hodinách opustil Bauer, vybaven falešným pasem a luxusním vozidlem, Vídeň směr Československo.⁴⁰ V dalších dnech vyslanectví vyřizovalo mnohé žádosti o pomoc. Neúspěšně se pokusilo přesvědčit francouzského tituláře ve Vídni, aby se přimluvil za propuštění vedoucích sociálně demokratických funkcionářů. V některých případech intervenovalo přímo na oficiálních rakouských místech. Současně podpořilo snahu německého sociálně demokratického poslance Wenzela Jaksche o pomoc postiženým dělnickým rodinám přímo ve Vídni.⁴¹

Nejpodrobněji informovalo o únorových bojích sociálně demokratické Právo lidu. Nepřekvapí, že události interpretovalo v souladu s oficiálním pohledem povstalců. Hned 13. února zveřejnilo na titulní straně článek „Na prahu občanské války v Rakousku. Rakouští sociální demokraté svými životy hájí demokracii“. Krvavé střety zapříčinila podle Práva lidu jednoznačně vláda, poněvadž systematicky plánovala akce proti dělnictvu. Především byl vinen spolkový kancléř Dollfuss „muž dvojí tváře, oddaný sluha papežův a Mussoliniho, na jehož hlavu padá odpovědnost za prolitou krev“.⁴² Boji dělnictva věnovalo Právo lidu 13. února ještě dvě zvláštní vydání. Rovněž v dalších dnech se události v Rakousku dostaly na titulní stránky sociálně demokratického periodika. Usilovalo o vytvoření obrazu hrdinně bojujícího a jednotného proletariátu. Ani jejich odhodlanost a nasazení nakonec nestačily proti materiální a početní přesile státních bezpečnostních orgánů.⁴³

Po vítězných únorových střetech přistoupila vláda k poslední fázi budování autoritativního režimu zakončené symbolicky proklamací a vydáním nové ústavy 1. května 1934. Nejvyšší právní normativ zakotvoval principy, které chtěly pravice strany prosadit od vzniku republiky. Jednalo se o (neúspěšný) pokus o aplikaci stavovského uspořádání v politickém systému a oslabení legislativní moci ve prospěch exekutivy. Ústava například vůbec nepočítala s parlamentem. Jeho legisla-

39 Josef Eduard Šrom (1888–1942), v letech 1921–1930 působil na vyslanectví v Moskvě, od roku 1931–1938 pracoval na vyslanectví, resp. generálním konzulátu ve Vídni. Účastník domácího odboje, popraven během 2. světové války. K jeho osobě srov. Dejmek, Jindřich a kol.: *Diplomacie Československa. Díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*. Praha 2013, s. 236–237.

40 Marschalek, Manfred: *Untergrund und Exil. Österreichs Sozialisten zwischen 1934 und 1945*. Wien 1990, s. 15.

41 AMZV, PZ Vídeň, 1934, č. j. 1062/1934, 20. 2. 1934, Fierlinger, podepsán Šrom.

42 Právo lidu č. 36, 13. 2. 1934, s. 1–2, článek „Na prahu občanské války v Rakousku. Rakouští sociální demokraté svými životy hájí demokracii“.

43 Právo lidu 13. 2. až 18. 2., 20. 2. 1934, včetně celkem třech zvláštních vydání 13. a 16. 2. 1934.

tivní funkci nahrazovala existencí čtyř poradních orgánů. Zákonomádná iniciativa náležela výhradně vládě, byť existovalo několik možností, jak toto ustanovení obejít, nejčastěji formou mimořádného zákonodárství.⁴⁴

Československý titulář ve Vídni si spíše než samotného znění ústavy všímal přetrvávající snahy Itálie ovlivnit rakouskou vnitřní politiku a dosáhnout podle jeho slov úplné fašizace alpského státu. U příležitosti událostí 1. května poslala italská vláda do Rakouska 150člennou delegaci. Místní obyvatelé ji přijali nevlídně, ba až nepřátelsky, zvláště poté, co někteří z hostů posilnění alkoholem s nimi vyvolávali potyčky.⁴⁵ Příklon Vídně k Římu charakterizovala pragmatičnost. V kolektivním vědomí obyvatel alpského státu nebylo jednoduché přeměnit tradičního nepřítele v nejlepšího přítele Rakouska.

Závěr

Československé noviny věnovaly vnitřnímu vývoji Rakouska v letech 1932–1934 nemalou pozornost. S výjimkou deníku Prager Presse, blízkého Ministerstvu zahraničních věcí, interpretovaly vybrané události stranickou optikou. Oficiální československá místa monitorovala vnitřní peripetie sousedního státu prostřednictvím vyslanectví ve Vídni. Znatelnou krizi rakouské demokracie sledovala s obavami. Uvědomovala si značné polarizace zdejší politické scény charakterizované faktickou absencí dialogu mezi středopravou vládou a sociálně demokratickou opozicí. Praha by stejně jako například Francie upřednostňovala vládu vytvořenou napříč politickým spektrem se silným mandátem schopnou prosadit nepopulární sanační opatření. Tuto preferenci nedávala ze zjevných důvodů najevo.

Československý titulář ve Vídni Zdeněk Fierlinger několikrát ministerstvu zahraničí navrhol přímou či nepřímou intervenci ve prospěch socialistů, která byla v Československu pokládána za garanta demokratického vývoje v Rakousku. Ministr Edvard Beneš se k podobným akcím stavěl zdrženlivě, nanejvýš chtěl s vedoucími představiteli socialistů udržovat pravidelný kontakt. Navzdory jeho výslovné instrukci nevměšovat se do vnitřních rakouských záležitostí, československé vyslanectví ve Vídni prokazatelně podporovalo v únoru 1934 řady postalců, včetně organizování útěku Otto Bauera do Československa. Postupnému přechodu Rakouska od parlamentní demokracie k autoritativně-konzervativnímu režimu samozřejmě nemohlo zabránit. Vývoj v alpském státě představoval pro

44 Bundesgesetzblatt für den Bundesstaat, Nr. 1/1934, Kundmachung der Bundesregierung vom 1. Mai 1934, womit die Verfassung 1934 verlautbar wird, 1. Stück, s. 1–32. Ke květnové ústavě z roku 1934 srov. z odborné literatury např. Tálos, Emmerich: Das austrofaschistische Herrschaftssystem. Österreich 1933–1938. Wien – Münster 2013, s. 79–105.

45 AMZV, PZ Vídeň, 1934, č. j. 2742/1934, 15. 5. 1934, Fierlinger Benešovi. Vyslanec potvrdil z důvěryhodných zdrojů zprávy některých novin. Srov. např. Právo lidu č. 102, 3. 5. 1934, s. 1, článek „Videňští socialisté slavili 1. květen“.

Československo varování. V případě značného vyhrocení vnitropolitické situace hrozily problémy také zdejší demokracii. Současně nebylo možné podcenit sílí tlak „dynamických“ mocností Itálie a Německa, jejichž aktivita prudce kontrastovala s opatrností až pasivitou Francie a Velké Británie. Právě na tuto skutečnosti doplatilo jak Rakousko, tak později Československo.

Czechoslovakia and the Austrian Democracy Crisis (1932–1934): A Brief Outline of the Issue

Although previous research of Czechoslovak-Austrian relations brought remarkable results, the Czechoslovak perspective on the democracy crisis in Austria during the 1930s was almost ignored. This study adumbrates two possible viewpoints on the given issue: from the perspective of unpublished sources of diplomatic provenance and through newspapers.

Selected Czechoslovak periodicals monitored the internal development in Austria more or less intensely. Save for the Prager Presse daily, they interpreted the events through the party's lens. The official Czechoslovak posts approached the events in Austria analytically, not expressing their preferences for the big coalition. They were aware of the confrontation style of the local politicians and factual absence of a permanent dialogue between the centre-right government and the social democratic opposition. The Czechoslovak embassy in Vienna provided them with first-hand information about the particular nuances of the Austrian internal politics. They monitored in detail the undemocratic development in the Alpine state, initiated by the government of Engelbert Dollfuss in the spring of 1933; however, they refused to interfere, both directly and indirectly, because they respected the rule of non-intervention in the interior affairs of a sovereign state and were rightfully concerned about the possible complications it might have brought about. Zdeněk Fierlinger, an openly left-minded diplomat in Vienna, had a different opinion and repeatedly recommended that the Prague headquarters use certain methods to provide help to social democrats. By influencing the Austrian administration, Prague rightfully sought a guarantee of return to pluralism. The Czechoslovak embassy in Vienna secretly supported the February rebels, in spite of different instructions from Edvard Beneš. Zdeněk Fierlinger was instrumental in organising the escape of a social democratic leader Oto Bauer to Czechoslovakia. Yet, quite understandably, he could not prevent the changing internal situation. Prague had to take into account another transition of the neighbouring state from democracy to authoritarianism. Apart from the internal aspects, the pressure from fascist Italy and Nazi Germany contributed to this transition in combination with the wariness and passivity of France and Great Britain.